

Ontdekkend levensbeschouwelijk leren

Coby Speelman

Ontdekkend levensbeschouwelijk leren

Naar vernieuwde levensbeschouwelijke vorming
in de basisschool

Boekencentrum *Academic*

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Boekencentrum *Academic* is een onderdeel van Uitgeverij Boekencentrum

Afbeelding omslag: Karen Koeslag , Atelier dagcentrum Middelpolder,
Ons Tweede Thuis, Amstelveen

Ontwerp omslag: Oblong, Jet Frenken / Julia Lomoro, Ons Tweede Thuis,
Amstelveen

ISBN 978 90 239 2837 9

NUR 746

© 2014 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

“De vraag is reëel en dringend: hoe kunnen we morele verscheidenheid erkennen en tegelijk vasthouden aan een gemeenschap die deze verscheidenheid omvat? Ik heb betoogd dat het antwoord luidt: gesprek. Niet zomaar een debat, maar een gedisciplineerd communiceren (mijn opvattingen duidelijk maken voor iemand die ze niet deelt) en luisteren (de wereld binnenstappen van iemand wiens opvattingen tegenover de mijne staan). Dat is een authentieke vorm van respect, van aandacht voor de ander, van waarde hechten aan zijn of haar mening ook als het de mijne niet is. In een debat is er een winnaar en er is een verliezer, maar beiden blijven wat ze waren. In een gesprek verliest niemand maar worden beiden veranderd, doordat ze erachter komen hoe de werkelijkheid eruit ziet vanuit een ander gezichtspunt. Dat wil niet zeggen dat ze hun eerdere overtuigingen opgeven. Het betekent wel dat ik ruimte moet maken voor andermans diep gekoesterd geloof en dat de ander gaat beseffen dat hij ruimte moet maken voor het mijne.”

Jonathan Sachs (2005, 112)

VOORWOORD

Mijn interesse in het onderwerp van dit onderzoek ontstond in mijn jaren als groepsleerkracht in het protestants-christelijk basisonderwijs (tot 2006). Het was de aanleiding om de cursus 'Identiteit van het christelijk onderwijs' te gaan volgen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, die gegeven werd in het kader van de Hendrik Piersonleerstoel voor christelijk onderwijs. Na deze cursus volgden de avondopleiding Wijsbegeerte en Spiritualiteit, de Bacheloropleiding Wijsbegeerte en de Masteropleiding Religious Education, specialisatie Levensbeschouwelijke Vorming, aan de Vrije Universiteit. Aan o.a. de colleges van drs. Gerben Groenewoud, dr. Mariette Willemsen (het college over Nietzsche) en prof. dr. Reinier Munk (Joodse filosofie) bewaar ik zeer goede herinneringen.

De levensbeschouwelijke vorming van leerlingen in het basisonderwijs en de manier waarop leerkrachten zich daartoe verhouden, vormden steeds een rode draad bij de keuze van colleges en scriptie-onderwerpen. De motivatie om onderzoek te doen naar dit onderwerp nam tijdens de studie steeds verder toe. Door toezeggingen voor financiële steun van Verus (voorheen Besturenraad) en Stichting Proceon te Hilversum kwamen er in het najaar van 2009 mogelijkheden in zicht om deze wens te realiseren. De vijf daaropvolgende jaren beschouw ik als een voorrecht: het werken aan dit theoretische en empirische onderzoek was in alle opzichten verrijkend en leverde waardevolle inzichten op. Een hoogtepunt in die tijd was ook de ISREV-conferentie in Turku (Finland) waar ik mijn onderzoek heb kunnen presenteren. Het was een inspirerende ervaring om deskundigen uit het vakgebied uit vele verschillende landen te ontmoeten.

Prof. dr. Siebren Miedema en dr. Alma Lanser dank ik voor hun enthousiaste, kundige en stimulerende begeleiding. Dank voor het vertrouwen dat jullie in mij stelden door na het afstudeeronderzoek voor de master ook dit promotieonderzoek te willen begeleiden. Ik zag steeds uit naar de bijeenkomsten, waarin we de voortgang en de resultaten van het onderzoek bespraken en heb veel geleerd van jullie deskundige commentaar.

De leden van de leescommissie: dr. Gerdien Bertram-Troost, prof. dr. Erna Zonne, prof. dr. Bert Roebben, prof. dr. Cok Bakker en dr. Ina ter Avest dank ik voor de tijd die zij hebben willen besteden aan de beoordeling van het manuscript.

Aan de gesprekken met respondenten tijdens het empirisch onderzoek bewaar ik heel goede herinneringen. Ik was zeer onder de indruk van hun openhartigheid. Dat zij mij deelgenoot maakten van belangrijke gebeurtenissen uit hun leven en werk heb ik als heel waardevol ervaren. Enkele respondenten zeiden na afloop van het interview: 'Ik vond het fijn om dit interview te geven. Het was goed om mijn verhaal te kunnen vertellen.'

Graag wil ik ook alle familieleden, vrienden en kennissen bedanken die belangstellend meegeleefd hebben met het wel en wee rond het onderzoek. Ook de collega's van Arkade, de medewerkers van Proceon, de deelnemers aan de kenniskring en ontwikkelgroep van het Landelijk Overleg en Coördinatie Identiteitsbegeleiding (LOCI), de deelnemers aan de

filosofiekringen van de PKN in Huizen: dank voor jullie belangstelling en de vele inspirerende gesprekken.

Alison Kroon-Kerr dank ik voor haar suggesties na het kritisch doorlezen van de Engelse samenvatting. Tenslotte, maar niet het minst, gaat mijn dank uit naar Karen Koeslag van dagcentrum Middelpolder in Amstelveen, die de prachtige tekening voor de omslag maakte. Zij heeft de centrale gedachte van deze dissertatie daarmee op een bijzondere manier in beeld uitgedrukt. 'De mensen zijn heel verschillend, ze hebben allerlei kleuren. Ze staan niet alleen, maar houden elkaar vast. Hun verschillend gekleurde gedachten zijn met elkaar verbonden.'

Blaricum, juni 2014

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	7
THEORETISCH DEEL	
HOOFDSTUK 1	
INLEIDING	17
1.1 Thematiek en vraagstelling	17
1.1.1 Kenmerken van de huidige samenleving in levensbeschouwelijk perspectief	17
1.1.2 Thematieken in de onderwijscontext	18
1.1.3 Doelstelling en vraagstelling van het onderzoek	20
1.1.4 De begrippen 'levensbeschouwing' en 'levensbeschouwelijke vorming'	21
1.2 Relevantie van het onderzoek	21
1.3 Onderzoeksopzet en onderzoekskader	24
1.3.1 Onderzoeksopzet	24
1.3.2 Onderzoekskader	25
1.4 Opbouw van de dissertatie	25
HOOFDSTUK 2	
LEVENSBESCHOUWELIJKE VERANDERINGEN IN DE SAMENLEVING	27
Inleiding	27
2.1 Levensbeschouwelijke veranderingen in de samenleving	27
2.1.1 Secularisatie	28
2.1.2 Zoektocht	29
2.2 Godsdienstige- en niet godsdienstige levensbeschouwingen	30
2.2.1 Levensbeschouwing	30
2.2.2 Transcendentie	32
2.2.3 Transcendentie als de ervaring van volheid bij Taylor	33
2.3 Transcendentie en immanentie	35
2.3.1 Drie dimensies van transcendentie	36
2.3.2 Immanente transcendentie	37
2.3.3 Agapè	41

2.4 Ethiek	42
2.4.1 Verbinding met de joodse denkers Spinoza en Levinas	43
2.5 Behoefte aan een nieuwe context	46
2.5.1 Deleuze	46
2.5.2 Derrida	49
2.5.3 Zoeken en ontdekken, beleven en ervaren	49
2.5.4 Nieuwe taal creëren	50
2.6 Hermeneutiek	52
2.6.1 Derrida: Deconstructie	53
2.6.2 Kitzberger: Autobiographical Biblical Criticism	54
2.7 Anders denken over waarheid in levensbeschouwing	56
2.8 Theologiseren	57
2.8.1 Astley: Alledaags theologiseren	57
2.8.2 Borgman: Theologiseren is reflecteren	58
2.9 In gesprek	59
HOOFDSTUK 3	
NAAR EEN NIEUW CONCEPT VOOR	
LEVENSBESCHOUWELIJKE VORMING	65
Inleiding	65
3.1 Levensbeschouwelijke diversiteit in de school	65
3.1.1 Schoolidentiteit	65
3.1.2 Levensbeschouwing ontwikkelen	68
3.2. Een nieuw concept voor levensbeschouwelijke vorming	71
3.2.1 De transformatieve visie	72
3.2.2 Abductief theologiseren	73
3.3 Ontdekkend levensbeschouwelijk leren	76
3.3.1 De deconstructiebenadering in het onderwijs	78
3.3.2 Symbooldidactiek	80
3.3.3 Filosoferen	82
3.4 Burgerschapsvorming	83
3.4.1 Rol van de tradities	84
3.4.2 Verschillen bespreken	85

3.5 Normatieve professionaliteit	85
3.5.1 Kunneman	86
3.5.2 Normatieve professionaliteit en levensbeschouwelijke vorming	88
3.5.3 Normatieve professionaliteit en ontdekkend levensbeschouwelijk leren	88

EMPIRISCH DEEL

HOOFDSTUK 4

OPZET EN UITVOERING VAN HET EMPIRISCH ONDERZOEK	93
---	----

Inleiding	93
-----------	----

4.1 Aandachtspunten vanuit het theoretisch onderzoek	93
--	----

4.1.1 Vooronderstellingen	95
---------------------------	----

4.1.2 Deelvragen bij de centrale onderzoeksvraag	96
--	----

4.2 Doel van het empirisch onderzoek	96
--------------------------------------	----

4.3 Onderzoeksopzet	97
---------------------	----

4.3.1 Het onderzoeksinstrument	97
--------------------------------	----

4.3.2 De rol van de onderzoeker	98
---------------------------------	----

4.3.3 Selectie van scholen en respondenten	100
--	-----

4.3.4 Levensbeschouwelijke diversiteit bij de leerling-populatie	104
--	-----

4.4 Uitvoering van het onderzoek	106
----------------------------------	-----

4.4.1. Dataverzameling	106
------------------------	-----

4.4.2 Toelichting bij enkele onderzoeksgegevens	106
---	-----

4.5 Procedure van analyse	108
---------------------------	-----

4.6 Betrouwbaarheid en validiteit	109
-----------------------------------	-----

HOOFDSTUK 5

EMPIRISCH ONDERZOEK: RESULTATEN VAN DE ANALYSE	111
--	-----

5.1 Toelichting op de presentatie van de onderzoeksgegevens	111
---	-----

5.2 De levensbeschouwelijke dimensie in de biografie van leerkrachten in relatie tot hun professionele biografie	112
--	-----

5.2.1 Inleiding	112
-----------------	-----

5.2.2 De levensbeschouwelijke achtergrond van respondenten in relatie tot de formele identiteit van de huidige school	113
---	-----

5.2.3 Waardering van de levensbeschouwelijke opvoeding in het ouderlijk gezin	115
---	-----

5.2.4	Levensbeschouwelijke vorming in het basisonderwijs	117
5.2.5	Levensbeschouwelijke vorming op de middelbare school of in het voortgezet onderwijs	119
5.2.6	Levensbeschouwelijke vorming in de beroepsopleiding	120
5.2.7	De keuze voor de huidige school en criteria voor een volgende baan	121
5.2.8	Resultaten van de analyse	130
5.3	Belangrijke gebeurtenissen en personen die van invloed zijn geweest op de ontwikkeling van de levensbeschouwelijke visie van respondenten.	132
5.3.1	Inleiding	132
5.3.2	Belangrijke gebeurtenissen die van invloed waren op de bewustwording van de eigen levensbeschouwelijke visie van respondenten	132
5.3.3	Verhalen en symbolen die van betekenis zijn voor de levensbeschouwelijke visie van respondenten	136
5.3.4	Belangrijke personen voor de ontwikkeling van de levensbeschouwelijke visie van respondenten	136
5.3.5	Resultaten van de analyse	139
5.4	De aanduiding van de eigen levensbeschouwelijke visie en inspiratiebronnen van respondenten	141
5.4.1	Inleiding	141
5.4.2	De aanduiding van de levensbeschouwelijke visie van respondenten	142
5.4.3	De inspiratiebronnen voor de levensbeschouwelijke visie van respondenten	146
5.4.4	De visie van respondenten op de bijbel	150
5.4.5	De visie van respondenten op de kerk	152
5.4.6	Resultaten van de analyse	155
5.5	De omgang met levensbeschouwelijke diversiteit in de groep en in het team	158
5.5.1	Inleiding	158
5.5.2	De omgang met de levensbeschouwelijke diversiteit in het team	159
5.5.3	Aandacht voor verschillende levensbeschouwelijke achtergronden van leerlingen	161
5.5.4	Omgaan met levensbeschouwelijke vragen van kinderen	166
5.5.5	Resultaten van de analyse	170
5.6	Persoonlijke waarden, waarden van de school en aandacht voor andere levensbeschouwingen in het kader van burgerschapsvorming	172
5.6.1	Inleiding	172
5.6.2	Persoonlijke waarden	173
5.6.3	Waarden die de school wil uitdragen in de onderwijspraktijk	174

5.6.4	Aandacht voor andere levensbeschouwingen in het kader van burgerschapsvorming	180
5.6.5	Resultaten van de analyse	184
5.7	Levensbeschouwelijke vorming voor alle leerlingen?	186
5.7.1	Inleiding	186
5.7.2	Levensbeschouwelijke vorming voor alle leerlingen op alle scholen?	187
5.7.3	Een open houding	190
5.7.4	Ontdekkend levensbeschouwelijk leren	192
5.7.5	Alle onderwijs bijzonder?	193
5.7.6	Resultaten van de analyse	195
5.8	Conclusies van het empirisch onderzoek	198
HOOFDSTUK 6		
BEVINDINGEN EN AANBEVELINGEN		205
6.1	Inleiding	205
6.2	Bevindingen	205
6.3	Beantwoording van de hoofdvraag	207
6.4	Bouwstenen voor vernieuwde levensbeschouwelijke vorming	209
6.4.1	Ontdekkend levensbeschouwelijk leren	210
6.5	Aanbevelingen	211
SAMENVATTING		213
ENGLISH SUMMARY		221
LITERATUUR		229
BIJLAGEN		241
CURRICULUM VITAE		
247		